

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ ԽՆԴԻՐՆ

ՊԱՏԱՍԽԱՆ Ա.Բ. « ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ » Ն

Հանդիս Ամսօրեայն իւր վերջին Յուլիոս ամսոյ թուոյն Մաղկեփուն-
ջին մէջ՝ ծաղիկ մի եւս մեր յօղուածոց նուիրած է , զորս ժամանակէ մը
ի վեր կը հրատարակեմք ի « Բանասէր » ին ի հերքումն կարիէրի եւ կա-
րիէրեանց առարկութեանց խորենացւոյ ծանօթ խնդրոյն նկատմամբ ,
թէ ի՛նչ գոյն եւ ի՛նչ բոյր ունի այդ ծաղիկն , մեզ համարձակելի չէ
ըստ արժանւոյն որակել . լաւագոյն կը համարեմք իւր caractéristique
խօսքերէն մի քանին առա ի մէջ բերելով ծանօթացնել մեր ընթերցո-
ղաց . « Սուս-խորենացւոյ պաշտպանին գրութիւնը , տարիւոր ակամայ
ընդհատութենէ մը վերջը , բարեբաղդութիւնն թէ դժբաղդութիւնն հա-
մարեմք , վերստին կը սկսի շարունակուիլ . . . Պարսպ աշխատու-
թիւն մը , որ աւելի « Բանասէր » ի էջերը լեցնելու երեւոյթն ունի ,
քան թէ բան մը ազացուցանելու . . . Արժ. յօղուածագիրը կարծէ
միամտութեամբ թէ իւր տկար մաքառումներով կրցած է խորենացւոյ
կործանուած աթոռը նորոգել » եւն. եւն. : Բնաոյ առ մեզ ուղղելով
զիւր խօսքն , կը յաւելու . « Պաղուկ հեղնութիւններով , սին խօսքե-
րով , — — phraseներով պործ չլմնար : Փաստե՛ր պէտք են մեզ , փաս-
տե՛ր , կը հասկնա՞ք Վ[արդապետ] . փաստե՛ր » :

Այս , կարծեմք ոչ-յոյժ-շնորհալի լճոց եւ բացազանչութեանց առ-
ջեւ ոչ փոքր եղաւ . մեր ժպիտը , եւ զարմանօք հարցուցինք մեք մեզի
թէ ի՞նչպէս մեր « պաղուկ » հեղնութիւնք այդքան հրատեղաց շանթեր
կարող եղած են ծնուցանել մեր ընդդիմախօսին զրչէն , զորս « Կիկղոպ-
եանս » կը յօժարէինք կոչել , եթէ անանուէն կրիտիկոսդ թոյլ տուած չըլ-
լար մեզ այդ իւր տարօրինակ ոճովն զայն աւելի պայտարական զարբ-
նոցէ մը ցայտած կայծեր անուանել , քան այլ ինչ(1) : Բայց որդէս եւ

(1) Յանկալի եւ հաճելի չէ՞ արդեօք մեր քննադատական լեզուն եւ
բացատրութեանց ձեւերն աղնուացունել համաձայն նիւթոյն , մանաւանդ
« Հանդէս Ամսօրէի » եւ « Բազմավէպ » ի նման լուրջ համարիւթ թերթե-
րը , եւ մանաւանդ երբ մասնաւոր անձի մը ուղղուած են անուամբ :

է, այդ մանկական դրէի ճայթմանց չէ մեր տալիք պատասխանն, այլ այն քանի մը կէտերուն, որք մասամբ իւրքն են, եւ մասամբ իւր վարժապետներէն ուսեալ դադափարք, զորս թուծակաբար մեր առջեւ կը նետէ, իբր առարկութիւնս, աստ եւ իւր յաջորդ տողերուն մէջ:

« Փաստեր » կը պահանջէ ի մէնջ, իբր թէ մեր խնամոտ հերքմունք մի առ մի կարիէրի առարկութեանց՝ ինքնին վաստիք չըլլալին խորհնեալ եան խնդրոյն նախկին ուղիղ կարծիքը վերահաստատելու թէ մեր գրուած թիւնք իրօք մոտաբանութիւնք են, այն ատեն ընդունելի կ'ըլլար եւ մեզ, եթէ կրիտիկոսող ինքն եւս փաստիւք խօսէր, փոխանակ իւր ձրի բացողանշութեանց, մի առ մի հերքէր մեր հերքումները: Բայց փոխանակ այս կանոնական վիճարանական օրէնքին հետեւելու, ոչ այլ ինչ կ'ընէ մեր ընդդիմախօսը, բայց լռելեայն խոստովանութեամբ մը տկար գանձելով կարիէրի առարկութիւնները, հարկ կը համարի նոր առարկութիւններ մեր առջեւ տարածել, այս անգամ Marquartի վերջին գործոյն օգնութեանը գլխավոր. այս է, Բուլղար, Ռուզք, Փիքոնակք եւն անուանները, եւ այլ ինչ ինչ պատմականաց յիշատակութիւններ որ է եւ ի եւ « աւելի ուշ դարու » գէպքեր են, եւ իբր թէ կը գտնուին խորհնացեոյ գրութեանց մէջ, — զայս աններելի եւ զարմանալի տնհաւատարմութիւն գործելով, — գուցէ անգիտակցաբար, որ այդ անուանք (բաց ի Բուլղար անունէն) եւ այդ պատմական գէպք ոչ թէ խորհնացեոյ Պատմութենէն են, այլ նորա Աշխարհագրութենէն, որ շատ տարբերութիւն ունին իրարմէ, եւ յոյժ կարեւոր է իրարմէ զանազանի մեր գրութեանց նկատմամբ: Վանդի մեր այժմեան ձեռնարկած ընդդիմախօսութիւնք ի « Բանասէր »ին ընդդէմ կարիէրի, խորհնացեոյ Պատմութեան գրքին հարադատութեան վրայ է, եւ ոչ Աշխարհագրութեան. այս վերջինէն վկայութիւններ ի մէջ բերելն այժմ զմեզ կարկելու համար՝ ոչ թէ միայն յոյժ տարօրինակ փառաբանութեան ձեւ կը թուի մեզ, այլ եւ զարմանալի Մաղիկիդոնցին այն միամիտ հաւատքն, որ բնաւ չկատկածիր թէ այդ յեանորդ դարերու դիպաց յիշատակութիւնք կրնան յետնոց ձեռնմխութիւնք լինել: Արդէն այդ ձեռնմխութիւններէն մէկ երկուքը մատնանիւ ըրած եմք ի « Բանասէր »ին նոյն իսկ Պատմութեան, որ աւելի գծաւարակելի կը կարծուի, առաջին երեք գլխոց մէջ, եւ զայլնս պիտի ցուցնեմք ըստ կարգին. բայց Աշխարհագրութեան մէջ եղած ձեռնմխութիւնք բազմաթիւ եւս են. եւ պատճառն դիւրամեկնելի է. քանզի բաց ահալ որ նախկին բնութեցողք կամ ընդօրինակողք չատ խղճաւոր եղած չեն շատ անգամ հեղինակի մը բնագրին հաւատարիմ մնալու, մերթ յաղաւելով եւ մերթ ըստ կամի յաւելումներ ընելով, Աշխարհագրութիւնն ի մասնաւորի այնպիսի նիւթոյ գիրք մի է որ իրաւունք ունէին նախնիք ոչ այնչափ իբր հեղինակի մը յատուկ դործ եւ արտագրութիւն նկատել անձեռնմխելի, այլ իբր ուսման եւ տեղեկու-

թեան մատեան մը, որով եւ օրինաւոր կը համարէին յետին դրէչք կամ գիտունք իրենց նոր ընթերցողներուն օգտակար եւ բարոյնի իրենց տալու համար իրենց ընթերցանակութիւնը՝ հետզհետէ նոր եւ նոր յաւելումներ եւ փոփոխութիւններ ընել ըստ յետագայ դարուց փոփոխմանց եւ ծանօթութեանց, որում ենթակայ են միշտ աշխարհագրական անուանք։ Այս տեսութիւնն այնքան աւելի կը ճշմարտի ինքնեացեայ Աշխարհագրութեան վրայ, որ կը տեսնեմք իրօք, որ դարդիս գրատունց մէջ դանդաղ նորա սակաւաթիւ իսկ գրչագրաց եւ ոչ մին միւսոյն կը նմանի ճշգրիտ, այլ ամէնքն կերպ կերպ յաւելուածներ ունին, եւ աւելի կամ նուազ միշտ տաքերկով իրարմէ, ուր շատ անգամ յեղուական իսկ յայտնի տարբերութիւնք եւ յեանորոշութիւնք կը մատնեն այդ անհաւատարմութիւնները, ո՛ւր մնաց պատմականքն։ Զայդ գրչագրաց բազմաթիւնքն չկարենալով ընել, եւ ոչ կարող ուշադիր քննութեամբ եւ դատողութեամբ մտղել եւ զանազանել ի բնագլին, ոչ Ֆրերէ, ոչ Սէն-Մարտէն, ոչ նոյն իսկ մերս Քերոքէ Պատկանեան, եւ ոչ ալ այժմ ի վերջինս Մարքարդ, հետեւողացած են թէ այդ աշխարհագրութեան բնագիր հեղինակն Զ, Է, Ը, մինչեւ իսկ ԺԴ դարու անձն մի է։ Արդ այժմիկ եւ զՀանդէս Անտօնեան այդ անքննադատ դատաստանին եւ վրիպակին մէջ գլորած տեսնել մեզ տարօրինակ կը թուի, — այնպիսի վրիպակ մը կ'ըսեմք, որ հոռմէական շէնքի մը վրայ բիզանդական դարու յաւելուած կամ կարկատանք մը տեսնելով, մայր շէնքը վերջնոյս համարի լավանդակ մասամբքն, առանց բնաւ դանազանելու զհինն ի նորոյն։

Ծաղիկփռունցն այս իւր կարծեցեալ փաստին խրախուսեալ, յանուն Մարիբաւայ մը գտնուած հասակոտորներն ի մէջ կը բերէ դարձեալ իբր մեր կարծեաց « Զախճախիչ » փաստ, — հոտակոտորք՝ որք բնաւ ոտընչութիւն կամ նմանութիւն իսկ չունին բնաւ ոչ ինքնեացեայ, եւ ոչ նոյն իսկ Անանուէն պատմէն յիշատակուած Մարիբաւայ, եւ միամտաբար կուզէ դարձեալ հաւատալ կարիւրի խոստացեալ, եւ ոչ բնաւ ի գործ եղեալ խոստմանը, ապացուցանելու թէ Զ դարու Մարիբաւայ նոտարական Աստի կաթողիկոսն նոյն ինքն ըլլայ այն գոր ինքնեացի Մարիբաւայ կատինա անուամբ կը յիշատակէ, իբր հեղինակ ի դարու նախ քան զՔրիստոս, առանց ուշ գնելու միանգամայն այն անհաւանական պարագային, որ է կամ Ը դարու « խաւիբայ » մը որ ինքն զինքն Ն դարու հեղինակ կ'անուանէ, եւ աշակերտ իսկ Սահակայ եւ Մեսրոբայ, այնքան ապուշ եւ անզգոյշ դանուի, որ իբր աղբիւր անունը փոխ առնելով հեղինակի մը, որ ոչ միայն իւր ժամանակակցաց ծանօթ էր իբր Զ դարու կաթողիկոս, այլ եւ նեստորական կաթողիկոս, որ այնքան խորհելի էր Հայոց կրօնական զգացմանց, Վերջապէս զի մեք կարող չեղանք յստակ դադափար մը կազմել այդ տարօրինակ խնդրոյն վրայ, եւ ըմբռնել ի ինչպիսի, հաւանական գոնէ, սկզբանց վրայ պայծառ ըմբռնումն մը յօրինած է Ծաղիկփռունցն . . .

Սակայն Ծաղկեփունջին փաստերուն կարգին մէջ նշանաւորագոյնն է լեզուական խնդիրն , ըսելով թէ « քաջարձակապէս անկատելի է որ խորենացւոյ լեզուն Ե դարու ըլլայ . Վեննական-դպրոցն բոլորովին ապահով է ասոր վրայ , որ ի սկզբանէ արդէն քարոզած էր թէ Մ. խորենացի ոսկեղարեան չէ (ենթադծութիւնքն բնագորին են) , — զեռ խորենացւոյն « կեղծ » ըլլայն երեւան չհանուած » : (Եւ կը յարէ խրտուիլակ մը մեզ ցուցընելով . « Այս մասին նկատմամբ « Հայկաբանութեան » լոյս տեսնելէն վերջը կը տեսնուինք ») :

Թերեւս զարմանաւ ոմանք ի բնասիրաց եւ հարցունեն իսկ , թէ առ ի՞նչ Հանդէս Անսօրեայն , զոր ինքն « Վեննական-դպրոց » կ'անուանէ աստ , ի սկզբանէ յետէ ջերմ յարեալ երեւցուց ինքն զինքն եւ սերտիւ յարեցաւ կարիէրեան վարդապետութեան , եւ ցարդ իսկ պաշտպան կեցած է : Այս գաղտնիք մը թերեւս երեւի ոմանց բայց մեզ չէ , եւ Ծաղկեփունջն աստ անկեղծ կը տեսնուի զայն մասամբ իմն սքողելու , եւ մեք աւելի եւս անկեղծութեամբ զայն պարզաբանեմք առթիւ : Զայնմանէ խօսիլ պատրաստուած էինք յետ « Հայկաբանութիւն » նախահըռչակեալ եւ իբր « Հոյակապ գործ » գովաբանեալ մատենին հրատարակուելուն , որ ինչպէս գիտեմք , ի մեծի պատրաստութեան է , սակայն Ծաղկեփունջ որ իբր խրտուիլակ զայն մեզ ընդդէմ առջեւ կը հանէ , եւ գուցէ մեր վէճին հանդիսատեսաց

(Հոս կաւարտի մեղագիրն)

Ս. Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

